

הברונזן היפה

קלוגר, שנאמר עליו כי חיבר ספרים כמינין השם שלמה (375) ענה לשאלות כה רבות בעניני הלכה, עד שלפי האגדה כתב בעת ובעונה אחת עשרה כתבים שונים, בכותבו בנה אתר זה שורה אחת בכל אחד מהם, כדי לא לבזבז זמן עד שתתייבש הדיו. אחרים רצו להפוך את חכם לספרדי, טענו כי משפחת חכם הגיעה לרומניה מתורכיה, לאורך חופי הים השחור. לדעת דודותיו של עמוס, השם הקודם היה שכטר.

כשהגיע נוח חכם לוינה, היה עדיין בחור חסון ובריא. ככל הסטודנטים החסונים, השתתף בתחרויות של כוח-סבל, רצה להוכיח לחבריו את חסינותו הגברית. באחד הימים, כשנכנסה העזרת בבוקר לחדרו במעון ה"סטודנטים" כדי להגיש לו את ארוחת-הבוקר, לא מצאה אותו במיטתו. ליד החלון גילתה גוש של שלג. מתחתיו היה חבוי נוח חכם, קפוא וחסר-הכרה. הוא הוחש לבית-החולים, שכב שם כמה חדשים.

נטינו זה של חכם הצעיר להוכיח ל"חבריו" שהוא מסוגל לישון ללא כיסוי ליד חלון פתוח בליל שלג, עלה לו ביוקר. הוא לקה ברבמטיות של עמוד-השדרה, מחלה מ"מנה סבל כל חייו, ושבגללה התכופה קור מתו, בשנות חייו האחרונות הפך לנכה. את לימודיו הצליח לסיים כדוקטור לפי"ל לוספייה, הוא עבר לירושלים, עבד כמורה להיסטוריה ולתנ"ך, תחילה בחדר מודרני (שם הצליח בגלל נכותו), אחר-כך בגמנסיה רחביה. משכורתו הגיעה ל"40 של כ"א"י לחדש — סכום השתה לערעך הנוכחי של כ"600 ל"א."

★ ★ ★

אסון ליד ספר תנ"ך

אחד מירידי של המורה חכם עבר באותה תקופה מזכרון-יעקב לירושלים. הוא סיפר לחברו על היפהפיה במושבה, סידר לו את השידוך.

בשנת 1916 הכינה זכרון-יעקב קבלת פנים מפוארת לגימאל באשא. הוא לא היר"פיע. הדוממות זו נוצלה כדי לערוך את נשואי נוח חכם, אז בן 33, עם נעמי שפירא, בת ה"23. הם עברו לגור בירושלים, שם קיבל ה"ד"ר חכם משרה כמנהל הסמינר למורים של המזרח. הונג גר בביתה של משפחת שיקין, נעמי הפכה עקרת-בית.

עברו שנים עד שהונג זכה לבנו יחידי — עמוס. דודותיו וזכרות אותו כילד עליו ויפה, שהירבה להתנועע. האסון קרה כאשר כמעט מלאה לעמוס שנה אחת.

הוא שכב במיטה גבויה מאד, מן הסוג שנקרא אז "מיטת שמיים". האם הלכה להח"ל לוף את החיתולים, השאירה את הילד ב"השגחת האב, כדרכו, ישב וקרא ב"תנ"ך, שכה להשגחה. התינוק נפל מן המיטה.

היה זה המאורע שהטביע את חותמו על כל חיי משפחת חכם מא"ת רגע. היה משום סמליות אכזרית בכך שספר התנ"ך מילא בו תפקיד כה טראגי. תאי המוח המאורך בצד שמאלו של עמוס נפגעו קשה, חלקם נהרסו כליל. מצבו היה חמור. הוא שותק למחצה. הלשון הקטנה בלוע התי רחקה ממקומה, כך שקשה היה להבדיל בין החשט לבין קנה-הנשימה, כדי להאכילו.

גלגל המזל התהפך במשפחת חכם. ה"ילד היה ונשאר חולה. האב, שהרגיש מוסר"כליות צמוד על חלקו באסון בנו, חלה גם הוא, והנהלת הסמינר נלקחה מידי. חיי האם הפכו לגיהנום. היא היתה צריכה לטפל בשני בני משפחתה החולים, לסחוב מים ממרחקים כדי לעשות אמבטיה מיוחדת לבנה. בתקופה להבריאו.

משפחת חכם עברה לשכונת שערי-חסד, שם גרה בבית יפה, בדירה בת שלושה חדרים. לבית הוכנס חשמל, נוספו לו שני צירפונים קטנים, שאחד מהם שימש כחדר אמבטיה, השני כמטבח. ההורים הוציאו הון כדי לרפא את עמוס, אך דבר לא עזר. האם הפכה דתית, כשכל מעינה להבריאו את בנה. גם נוח חכם ראה את כל עניניו בחיים בבנו.

★ ★ ★

קרבן ירדי השכונה

א קל היה להיות עם נוח חכם, אדם שהיה מפורז כמו הפרופסור בבדיחה העממית. סיפורים שונים נפוצו בין תלמידי דיו על תכונותיו. אחד מהם: פעם ראוהו הולך בגשם שוטף, כשמטריה מתחת לבית שחיו. כשנשאל מדוע אינו משתמש במט"ריה, השיב שאין לו מטריה. לרוב היה הולך בגשם בלי מטריה, משיב לשאלות תלמידיו: "אני הולך בין הטיפות!"

בשנה הראשונה היו התלמידים מתיחסים אל מורה באיבה ובזלזול, בשל צורתו ה"יצוינית המזונחת, קומתו הכפופה מאד, וקנו הלבן המרושל, עיניו קצרות-הרואי. אולם כעבור שנה למדו להכירו ולהעריצו, כמורה יחיד במינו. הוא לימד תנ"ך והיס"טוריה, הכל בעל פה, לא הסתכל מעולם

הבת הבכורה, שהפכה אף היא אגדה חיה. נעמי הצטיינה לא רק ביופיה, אלא גם בכוח זכרונה הבלתי-ירגיל. בזכרון-יעקב עברה כמה קורסים של חובשות ורפואה. מחוסר בוחן מוסמך בארץ, בא בוחן מיוחד מאינסטנבל כדי לבחנה. היא זכתה לתעודת חובשת ורוקחת. כשנסדה לפני חמשים שנה החייה הראשונה בכנרת, היתה נעמי בת ה"17 החובשת במקום.

הרופא היחיד בגליל גר אז בצפת, נעמי הפכה למעשה ממלאת מקומו. כמה מן השומרים עטוריה-אגדות של התקופה החלו"צית היא זכו לטיפול ברנעים האחרונים של חייהם. אחד הסיפורים ששרדו מאז: ילד הכניס את אצבעו למכונת קצירה. ה"רו"פא רצה לקטוע את האצבע. נעמי שפירא התנגדה, הבריאה בטיפולה המסור את ה"ילד החובשת במקום.

אצבע הנפגעת, הפגיעה בכך את הרופא. החיים בכנרת היו קשים. מדי פעם הות"קפה עלי-ירידי ערבים. לילות רבים עמדה נעמי על המשמר. לבסוף נחלש לבה. אחרי שני ימים בכנרת עברה לסגירה. אותה תקופה עבד שם פועל בשם דוד גרין אצל האיכר רוצניבסקי.

גם שם היה מתח העבודה גבוה. נעמי עבדה בכל ישובי הסביבה, הצילה חולי"גרעתה, פקחה עיניהם של מאות. שמה התפרסם בגליל כולה, לא רק כאחות רח"מניה, אלא גם כרוקח יפהפיה. מספר מחז"ריה הלך וגדל.

אחת מאהבותיה הגדולות היה מורה צעיר בשם קליבנסקי, אך אביה התנגד לנשואין, מפני שהבחור נהג לעשן ולטייל עם בחורות בפרהסייה. בחזרה לזכרון-יעקב, התאהב בה אחד ד"ר שטרנברג. שוב היה זה האב ששם בתוקף רב קץ לרומאן. נשואיה עם ד"ר נוח חכם היו תוצאה של שידוך.

★ ★ ★

מייבון של מוח-סבל

ד"ר נוח חכם בא מרומניה. כבן למש"פחה דתית אך משכילה, שלח אותו מבירות ההשכלה בעולם. שמועות רבות נפוצו לאחרונה על מש"פחת חכם. היו שניסו לראות בשם תרגום פתח האידישאי "קלוגר", כדי ליחס את עמוס חכם לרבי שלמה קלוגר, גאון שחי לפני 120 שנה ונודע בשם "המגיד מברודי".

ציון באוסטריה, שיסדה את הראשונה במו"שבות ארץ-ישראל: מחניים. תפקידו של שפירא: לנהל את המושבה. מאחר שהיה הנתיב האוסטרי המכובד הראשון בארץ, שלח לו הקונסול האוסטרי שני צ'רקסים בתל"בושתם המסורתית, ששימשו כשומר-ראשו. כעבור שנתיים הביא אליו ארצה את אש"תו ושתי בנותיו הגדולות. הבכורה היתה נעמי שפירא — אמו של עמוס חכם.

המושבה מחניים היתה מורכבת בעיקר מבני צפת היהודיים, שלא באו לעבוד אלא לקבל תמיכה. היא התרוקנה במהרה מתוש"ביה. זכריה שפירא עבר לכת"ש-שלמה, מורה לזכרון-יעקב. שם התיישב, עבד כמורה, יסד את הבנק האש"תי — הלוגאה וחס"נו. פרסומו העיקרי של שפירא בא לו בשל הצלם המושבה. לפי הסיפור העממי, איים

מ"עולם לא זכתה ארץ-ישראל לגיבור לאומי מוזר יותר. הוא לא דמה לאחד מגיבורי ילקוט הכוזבים. המדברים בנוסח "זכנו וגמרנו". הוא לא היה אלוף צבאי, שדהר קדימה בראש טור שריון. הוא לא היה דמוגו, המבטיח לתקן עולם ומלואו. היה משהו מממלכת האגדה בעליותו הפת"אומית והמסחררת של עמוס חכם מיתום עזוב לגיבור לאומי, שאפילו ראש הממשלה ביקש להשתתף בשמש פרסומו. הוא הוכיח את אגדת הלכוכית, הילדה המכוערת ש"דוכאה בביתה על-ידי אם חורגת אכזרית, ושוכתה לפתע לאהבת הנסיון. עוד יותר הזכיר את אגדתו המפורסמת של אנדרסן על הברונזן המכוער, אשר כל הברזים בנו ולעגו לו, עד שהפך ברבור לבן וגאה.

באחד מערבי שנת תשי"ח ישב העם כולו צמוד למקלטי הרדיו. א"אפפה היה להס"ביר את הלהיטות המופלאה הזאת של מאות אלפים לספר התנ"ך. מבקרים רציניים עמדו על אחרית הקדושה המזוייפת, בה ניסו אי"שים מסויימים להקיף את החידון, שהיה כרוך לא מעט בלהטוטי זכרון. אולם מעבר לתשבחות ולביקורות הוודקה עובדה שאי אפשר היה להתעלם ממנה: הוכח כי לאומה העברית החדשה יש זיקה עמוקה לספר זה, המגלים לא רק את הגאון הדתי של ימי קדם, אלא גם-את פסגות הספרות העברית הקדומה. את שיאי השפה העברית. לולא זיקה עמוקה זו, המשותפת ליהודי הדתי ביותר ולכונעי הכופר ביותר, לא היה ה"ר פך עמם לאיש השנה של תשי"ח.

בבוקר של אותו יום, יום החידון הארצי, היה עמוס חכם פקיד קטן ובודד באחת השכונות העלובות של ירושלים הישנה. בערב אותו יום דמה לשאל המלך, אדם שנחבא כמוהו אל הכלים — ויגבה מכל העם משכמו ומעלה. העם הריע לכבודו כשם שלא הריע לאחר מלומם.

★ ★ ★

אחות הבנקאי בגאליציה

אשיתיה של האגדה ששמה עמוס חכם שרוייה בערפל. עמוס חכם עצמו סירב בעקשנות לדבר על תולדות חייו ומש"פחתו. אנשים שעבדו שנים ארוכות במח"צאו לא הצליחו מעולם לקבל מפיו תשובה על שאלה שנגעה לחייו. כשנשאל על גילו המדויק, השיב: "בעתונים כתבו שאני בן 30. שיהיה ככה." גילו האמיתי: 34.

עמוס נפגע עד מעמקי נפשו מדברי ה"שופט זלמן שניאור חשין בסיום החידון העולמי, עת תיאר חשין ארוכות את נעורי עמוס, התפאר בכך שהכיר את עמוס עוד לפני שקרה אסונו. דברי חשין היו אופ"יניים לדברים רבים שנאמרו ונכתבו בשב"רעות האחרונים של תשי"ח על-ידי אנשים שנתו את עמוס עת כמישן גתך ברעב, אך נזכרו בו לפתע עת הפך גיבור לאומי.

היה זה המחיר שניאץ עמוס לשלם עבור פרסומו הפתאומי. הוא לא שלם אותו מ"רצון. ההסתגרות הקיצונית שלו הגיעה אפי"לו לשאלות זמירות שלא יכלו לפגוע בכבוד איש. היתה את תגובה שבעית של אדם שסבל במשך שנים כה רבות מיחסן של הבריות, למד לחשל לעצמו שריון-התבדלות. האגדה החלה זמן רב לפני לידת עמוס. סבו, זכריה שפירא ליד טרנוב בגאליציה, היה בנו של רב אשר נשא לאשה את אחיו, תו של הבנקאי הראשון בגאליציה, אברום. אמו של זכריה שפירא מתה בילדותה. הבנקאי אימץ את זכריה לבן. אך העילוי הצעיר נטה אחרי תנועת-ההשכלה, שביקשה לפרוץ מחומות הגטו ולספוג את רוח ה"התעוררות החדשה של אירופה. משם הגיע בדרך הטבע אל הציונות. הפלג היהודי של הרוח הלאומית שהציפה את אירופה כולה. הוא יסד שטרנוב את האגודה הציונית הרא"שונה בגאליציה, הקים בית-ספר עברי וספ"ריה עברית ראשונה. גישתו לעולם הספרים לא היתה מקרית: משפחת שפירא היא מ"צאצאי רבני סלבוטה ברוסיה, שהחזיקו בבית דפוס עברי, בו הופיעו כמו ידיהם, מבלי לתת גישה לור, את ספרי הקודש באותיות של והב טהור.

★ ★ ★

התותחים של ג'מאל באשא

שנת 1901 עלה זכריה שפירא לארץ. הוא נשלח כנציגה של אגודת ח"בת